

TUNTEET JA ILMAISUTAIDOT SOSIAALIPOLIITTISENA KYSYMYKSENÄ

Ihminen on itseään ilmaiseva olio. Ihmlsijain ilmaisuhalu ja -kyky tuottavat runsaita hedelmiä, mutta myös raskaita taakkoja. Itse- ja maailma-suhteen värittämät tunteet, ajatukset ja käsitykset todellisuudesta vaikuttavat niihin tapoihin, joilla yksilöt ja yhteisöt itseään ilmaisevat. Sekä rakentava että tuhoava ilmaisu kehkeytyy arkielämässä kanssakäymisessä ja elämän pituisissa kehitystehävissä. Ilmaisutaitoja voi kehittää. Artikkelimme koskettaa ilmiökenttää erittelemällä tutkimus- ja kehittämishanketta ”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi”. Hankkeen tarkoituksena on kuvaamisella tahdomme valaista ilmaisutaitojen merkitystä ja mahdollisuuksia ”ihmistyössä”. Paikannamme hankkeen laajempaan taide- ja kulttuuripainotteisten kehitysmenetelmien kenttään, joka ilmentää paradigmaattista muutosta kehityksen käsitteessä ja haastaa sosiaalipoliittistakin ajattelua.

TEOREETTINEN KOTIPESÄ – TAVOITTEET JA LÄHTÖKOHDAT

”Elämäkertaketju – ilmaisutaidot lastensuojelussa syrjäytymisen ehkäisemiseksi” -hankkeessa (1999–2003) kehitetään ja tutkitaan sitä, miten lastensuojelun piirissä olevien ihmisten ulottuville saadaan uusia mahdollisuuksia ja välineitä itseilmaisun kehittämiseen, jotta ihmiset pääsevät ”kuulemaan ja arvioimaan” oman elämänsä kulkua, sen näköaloja ja pohtimaan: *keitä me olemme, mihin me kuulumme ja miten me elämme*. Miksi näin laveat eksistentiaaliset peruskysymykset on nostettu keskiöön? Tai toisaalta: eivätkö ihmiset jo ”luonnostaan” pohdi näitä kysymyksiä? Ja vielä: miten tutkimus- ja kehittämishankkeessa voidaan päästä käsiksi näin yleis-

luonteisiin kysymyksiin? Seuraavassa perustelomme valinnan ja täsmennämme tavat, joilla näihin elämän kokoiisiin kysymyksiin hankkeessa tartutaan.

Hankkeen teoreettinen kotipesä sijoittuu useamman tutkimusperinteen risteyskohtaan. Lähtökohtana on raskaan lastensuojelun visai-simpiin ongelmiin kuuluva huono-osaisuuden ja negatiivisen sukupolviperimän sitkeä siirtyminen vanhemmilta lapsille (Jonsson 1969; Elder & Caspi 1986). Lasta laiminlyövä ja kaltoin kohtelevaa perhetilannetta on joskus vaikea ellei mahdotonta saada kohtuullisesti kohentumaan perheelle räätälöidyistä monenlaisista avun, tuen ja kontrollin muodoista huolimatta. Eikö sitten sijoitus oman kodin ulkopuolelle ole ratkaisu ongelmaan? Lastensuojelulain mukaan lapsen sijoittamiseen on ryhdyttävä, jos hänen kehityksensä ja terveytensä näyttävät vakavasti vaarantuvan, eikä muin keinoin tilannetta voida korjata ja jos sijoitus on lapsen edun mukainen. Sijoitus voi olla välttämätön jopa lapsen hengen turvaamiseksi. Monet lapset näyttävät hyötyvän sijoituksesta. Sijoitus sinään ei ole kuitenkaan tae kielteisen sukupolviperimän katkeamisesta. Sijoitusten vaikutuksia koskevassa tutkimuksessa on toistuvasti tuotu esiin sijoitettujen lasten muita vähäisempi koulumenestys sekä identiteettiin, kuulumisen ja turvallisuuden kokemuksiin liittyvät pulmat (Festinger 1983; Vinterljung 1996).

Näitä lastensuojelun klassisesti kriittisiä kysymyksiä voidaan ja pitää tulkita monista suunnista, mutta kiintymyssuhdeteorioista kumpuavaa tutkimusperinnettä ei voi ohittaa. Varhaisimmat kiintymyssuhteet ja niiden vastavuoroisuus luovat pohjan niille tavoille, joilla ihminen ymmärtää oman arvonsa, suhteensa itseen ja muihin. Luottamus maailmaan on kehityksellisesti varhaisista perua. Toistuvasti kaltoin kohdeltu lapsi ei

opi tunnistamaan tunteitaan tai lakkaa tunteesta kestääkseen häneen kohdistuvan torjunnan tai pahoinpitelyn. Lapsi jää itselleen vieraaksi (koska hän on toisille vieras) ja hänen on vaikea ottaa vastaan hyvää silloinkaan, kun sitä viimein on tarjolla. Hänellä ei ole luottamusta muihin ja hän on häpeänsä sulkema (Hughes 1997). Tällainen itsestä syrjäytyminen estää käyttämästä omia kehitysmahdollisuuksia ja yhteisön tarjoamia voimavaroja elämän rakentamisessa, kuten esimerkiksi vanhemmuuteen kasvamisessa, jolloin tunteita torjuva kaltointohtelu jatkuu uudessa lapsi–vanhempi-suhteessa.

Kaikki pahoinpidellyt tai torjutut lapset eivät kuitenkaan vanhempina kohtele omia lapsiaan huonosti. Mikä erottaa heidät niistä, jotka siirtävät onnettoman kohtalonsa seuraavaan sukupolveen? Ylisukupolvisen dynamiikan ydinalueella tärkeitä ovat tutkimukset, joiden mukaan kielteisen sukupolviperimän katkaisussa olennaiseksi tekijäksi on osoittautunut mahdollisuus ja kyky hahmottaa oma elämänsä uskottavalla ja tunnemuistoja herättävällä tavalla. Ratkaisevaa ei ole ”onnellinen lapsuus” vaan kosketus omaan elämänsä historiaan, sen herättämiin tunteisiin ja kokemuksiin (Fonagy & al. 1993; Hughes 1997; ks. myös Welch 1995). Tällaisten havaintojen valossa perustavien eksistentiaalisten kysymysten nostaminen syrjäytymistä koskevaan keskusteluun on perusteltua.

Edellä hahmoteltu ajatuskulku, joka on perusteellisemmin kuvattu toisaalla (Bardy 2001), on johtanut Elämäkertaketju-hankkeen neljästä lähtökohtaletuksesta kahteen, joissa sukupolvidynaaminen katse kohdistuu lapsuuden emotionaalisiin suhteisiin kahdessa kerroksessa:

– *Jos lapsi jää etäälle omista kokemuksistaan ja tunteistaan, syrjäytymisriski kasvaa.*

– *Aikuiset voivat auttaa lapsia kohti lapsen omia kokemuksia, mikäli heillä on valmiuksia kohdata oma historiansa emotionaalaisella tasolla.*

Näyttää ilmeisen oikeutetulta puhua emotionaalista pääomasta omana inhimillisenä pääoman lajina (ks. Näre 1999,13). Syrjäytymisriskien ymmärtämisessä emotionaalinen pääoma nouseekin pakottavalla tavalla taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman rinnalle. Mutta miten ihminen, lapsi tai aikuinen, pääsee lähemmäksi elämänsä emotionaalista tuntoisuutta, etenkin jos hän on jo oppinut tukahduttamaan tunteensa selvittääkseen siitä, että muihin ei ole luottamista? Pitkäkestoinen epäluottamus voi ol-

la vaikeasti murrettavissa uurtuessaan ihmismieleen sellaisen yksin selviämisen ja yksinäisyyden mentaalisen maiseman (ks. Bardy & Janhunen 2001), joka ei hevin läpäise avun tarjouksia. Mitä ammattiauttajat lastensuojelussa ja muissa vastaavissa toimituksissa voivat tarjota sukupolviperimän syvälle juurtuneiden emotionaalisten rakenteiden korjaamiseen? Elämäkertaketju-hankkeessa vastausmahdollisuuksia tähän kiistatta kovan kysymyksen on etsitty taide- ja kulttuurilähtöisten kehitysmenetelmien uudesta aallosta, johon palaamme artikkelissa tuonnempana. Kahta edellä esitettyä lähtökohtaletusta on täydennetty seuraavilla:

– *Taiteessa ja taiteen kaltaisessa toiminnassa koetellut ilmaisutaidot auttavat pääsemään lähelle oman elämän kokemuksia, jolloin mahdollisuudet omien ja yhteisten voimavarojen rationaaliseen käyttöön kasvavat.*

– *Tässä minkä tahansa aistin tarjoaman ilmaisukanavan harjaannuttaminen on avuksi.*

Miksi käyttöön otetaan taiteissa koetellut menetelmät? Merkittävä peruste on taiteen kyky ja tapa saada mieli liikkeeseen. Gregory Bateson (1987, 128–152) luonnehtii ilmiötä sattuvasti. Jotta vakiintuneiksi juurtuneita kokemis- ja ajatustapoja voitaisiin muuttaa, mielen eri kerrokset on saatettava kommunikoimaan keskenään. Mielen tietoinen taso on yksinään rampa, ja taiteilla on merkittävä tehtävä tietoisuuden ”avustajina”. Yksinomaan päämäärähakuinen rationaliteetti ja sen rajoissa kiinnostus vain manipuloitaviin seikkoihin johtavat Batesonin mukaan jääjäämättä mielen torsoksi jäämiseen ja siten tuhoavaan toistoon. Mielen primaariprosessit eivät ole sen epä-määräisempiä kuin tietoinenkaan kerros, ne ovat vain organisoituneet toisin ilmentäessään tunteita eri ilmiöiden välisistä suhteista. Taiteen ”korjaava” luonne perustuukin juuri kykyyn integroida mielen eri kerroksia ja siten nähdä maailma tarkemmin. Integroivaa voimaa vahvistaa taiteessa koeteltujen menetelmien aistiperäisyys. ”Hyvin käytössä olevat aistit luovat sen pohjan, jolle tahto, järki ja vapaus kasvavat” (Rousseau 1762/1905, 530).

Toisin kuin suoraan rationaalisesti hallittuihin valintoihin tähtäävä neuvonta, ohjaus tai normatiivinen kasvatus (joiden tarvetta sellaisinaan ei tässä vähätellä) taiteissa koetellut menetelmät pyrkivät aktivoimaan mielen liikkeeseen kutsuessaan etsimään ja luomaan tunteiden ja kokemusten todellisuuksia. Normatiivisessa elämän opastuk-

nessa on tähdellistä saada perille se, mikä on oikein ja mikä on väärin, tai se, mikä on toiminnan tasolla sallittua tai mahdollista. Sen onnistuminen riippuu siitä, miten hyvin opastus sattuu koskettamaan vastaanottajan kokemusmaailmaa (kokemismaailmaa). *Kokemuksesta riippumattomia valintoja ei ole.* Taidelähtöisissä kehitysmenetelmissä juuri tuo kokemusmaailma (kokemismaailma) otetaan työn ”kohteeksi” tai paremminkin ruokitaan assosiaatioiden virtaa, jotta se voisi ilmentyä, tehdä itsensä näkyväksi ja koetuksi uusinkin tavoin ja avustaa tietoisuutta. Missään normatiivisessa mielessä oikeaa tai väärää ei silloin ole. Kukaan ulkopuolinen ei voi arvioida, mitä on mahdollista tuntea. Oikein on päästä omassa tahdissa lähelle tärkeitä kokemuksiaan, jolloin voi myös ymmärtää toisten kokemuksia ja sitä kautta päästä sosiaalisesti oikean ja väärän jäljille. Emotionaalisten todellisuuksien tutkiminen auttaa näkemään, mitä voi muuttaa ja minkä kanssa on opittava elämään.

Edellä kuvatut neljä teoreettista lähtökohtaole- tusta ohjasivat Elämäkertaketju-hankkeen käytännön suunnittelua, ja tavoitteeksi asetettiin sellaisten työmenetelmien kehittäminen, joissa *tarinallisuus, oman elämän juonen etsiminen ja taidelähtöisyys nivatuvat yhteen.* Hankkeessa tarjotaan työntekijöille mahdollisuus laajentaa kokemukSELLISTA tuntumaa ilmaisutaitoihin ja syventää omaelämäkerronnallisia taitoja. Näin tehdään, jotta työntekijät voisivat ihmisinä ja ammattilaisina saada työn kohteeksi yksilöllisesti ja yhteisöllisesti perustavat kysymykset: keitä me olemme, mihin me kuulumme ja miten me elämme? Työntekijöillä on itsellään oltava omakohtainen tuntuma elämäkerronnallisten taitojen viljelyyn, jotta he voivat auttaa siinä lapsia tai vanhempia.

Eksistentiaalisesti olennaisten suhteiden ja arvojen etsiminen edellyttää omien sanojen, mielikuvien ja oman kielen löytämistä ja sen avulla läsnäoloistumista itsessä ja maailmassa. Taidelähtöisten ilmaisutaitojen on määrä auttaa elämäkerronnallisten taitojen viljelyssä, stimuloida kykyä ja rohkeutta tarinallisuuteen parantavana interventiona. Etenkin raskaamman lastensuojelun piirissä lapset ovat kokeneet toistuvaa laiminlyöntiä ja väkivaltaa sekä useitakin sijoituksia oman kodin ulkopuolelle. Jos elämäntarina on pirstaleina, tulevaisuuskin näyttäytyy kaoottisena, ja elämäkerronnallisuus on selviytymisen elinehto. Lähtökohtaolelut sallivat tai pakottavat sellaiseen aikakäsitykseen, jossa mennyt, nyky-

hetki ja tuleva ovat syklisessä suhteessa toisiinsa; mennyt on sulautunut nykyhetkeen, jossa on jo tuleva. Hankkeessa etsitään tapoja, joilla työntekijät voivat kasvattaa kohtaamisen kykyjään tarjotakseen lastensuojelun piirissä oleville mahdollisuuksia ja välineitä itseilmaisuuden kehittämiseen. *Ytimiltään kyse on kanssakäymisen rikastuttamisesta niin, että arkisessa elämästä kertomisessa tavoitettaisiin emotionaalisesti tosi taso.*

TOTEUTUS: ELÄMÄKERRONNALLISUUS – DRAAMAN, KUVIEN, MUSIIKIN, LIIKKEEN, VÄRIEN SAATTELEMANA

Elämäkertaketjun ensimmäinen käytännön vaihe¹ toteutettiin pilottikoulutuksena yhdessä Helsingin kaupungin kanssa vuonna 2000. Koulutukseen osallistui 23 kokenutta lastenkotien lähikasvattajaa ja perhehoidon sijoituksista vastaavaa sosiaalityöntekijää 11 eri yksiköstä. Koulutus koostui kuudesta koulutuspäivästä noin kahden kuukauden välein. Jokaiseen koulutuspäivään – tai keitaaseen, kuten niitä pilotissa kutsuimme – laadittiin yksilöidyt tavoitteet, ja ohjelma oli etukäteen strukturoitu. Toteutuksessa edettiin tilanteiden vaatimien ja sallimien tavoin. Mieli liikkeeseen -periaate edellyttää *kokemuksellista oppimista* (ks. Räsänen 2000), jossa eteneminen tapahtuu vaiheittain ja yllättävin kääntein. Etukäteen ei ole mahdollista tietää, mikä sytyttää ja mikä jättää kylmäksi, mutta pitää pysähtyä siihen, missä kipinä leimahtaa. Kaaoksen ja järjestyksen sopiva vuorottelu vaatii suunniteltua mutta joustavaa rakennetta, jotta uudet hahmotukset pääsisivät esiin. Tämän vuoksi jokaisen kerran toteutukseen osallistui vähintään kaksi ja enimmillään neljä opastajaa, joiden työnjako oli etukäteen sovittu. Tähdellistä oli, että opastajat ilmaisutaitojen sy-

¹Elämäkertaketju-hankkeen taidelähtöinen tausta on Marjatta Bardyn muiden töiden sivussa vuosia työstämällä tontilla, jossa on syvennyt taiteeseen tiedon lähteenä, taiteen ja tieteen suhteisiin ja etsitty taiteen ja taiteen kaltaisten toimien yhteyksiä sosiaalityöhön ja sosiaalipolitiikkaan. Elämäkertaketjun suunnitteluun saatiin käyntiin osana Huostaanottoprojektiä vuonna 1999, jolloin luovien taitojen kehittäjä Johanna Barkman tarttui hankkeen käytännön ideointiin ja valmisteluun. Hän on vastannut pilottikoulutuksen vetämisestä, ja työhohjaajana koulutuksessa on ollut mukana Aila Juvenon (ks. Juvenon 1995). Pilotista tarkemmin: www.stakes.fi/huosta.

ventämisessä olivat alansa korkeatasoisia ammatillaisia.

Hankkeen nimi *Elämäkertaketju* viittaa *kerroksellisuuden vaiheittaisiin kehityskuluihin*. Nimi tarkoittaa myös sitä, että sekä työntekijät että lapset prosessoivat omaa elämäntarinaansa koulutuksen ajan. Eri ihmisten tarinoista muodostuu ketju, jota voidaan tarkastella myös yhdessä. Hankkeen lähtökohtaväitteiden mukaisesti siis, kun työntekijät ovat harjaantuneet kohtaamaan elämänsä kokemukset emotionaalilla tasolla, he pystyvät paremmin auttamaan lasta kohti lapsen omaa elämäntarinaa, ja näin myös omahoitajatyöskentely voi saada syvemmän merkityksen.

Ensimmäisellä kerralla tutkittiin oman elämäntarinan merkitystä sekä tapoja lähteä tekemään omaa tarinaa ja löytää sille erilaisia muotoja sanallisesti tai kuvallisesti, esimerkiksi aikajanana tai tunnekarttana. Koulutus alkoi esittäytymisellä, jossa osanottajia pyydettiin lyhyesti vastaamaan kysymykseen: *kuka minä olen?* Tämä oli ensimmäinen mutta ei suinkaan ainoa kerta, jolloin suunnitellusta aikataulusta oli joustettava; ”kätely” nosti esiin yhteisesti puhuttelevia epävirallisia teemoja mm. sen suhteen, millaisia polkuja pitkin lastensuojelutyöhön oli päädytty. Esittäytyminen vei koulutuksen kannalta otolliseen ”välitilaan”, jossa osanottajat olivat sekä yksityishenkilöinä että ammattilaisina.

Avausjakson tavoite oli johdattaa osallistujat hankkeeseen niin, että heille syntyy riittävän selvä käsitys siitä, mistä koulutuksessa on kyse ja miksi. Maaperää valmisteltiin elämäkerronnallisuuteen tarttumiseksi. Työntekijöitä pyydettiin kertomaan oma tarinansa koulutuksen välitöinä kolmena versiona siten, että mahdollisuuksien mukaan yhteydet lasten parissa työskentelyyn tulevat tarkasteluun. Tehtävää luonnosteltiin ”kuumaversiona” siten, että osallistujat kirjoittivat paikalla annetuista elämänhistoriallisista teemoista päällimmäiset ajatuksensa, mutta niin kiivaassa tahdissa, että harjoituksen edetessä kontrolli alkoi heiketä ja esiin saattoi työnä yllätyksiä. Kenenkään tarina ei ole kerralla valmis, jos koskaan.

Toinen koulutuskerta johdatti draaman ja teatterin keinoihin. Osanottajat pantiin harjoitukseen, jotka opastivat herkistymään arkitilanteiden herättämiin tunteisiin ja ajatuksiin sekä käyttämään niitä hyväksi uusien näkökulmien ja ratkaisutapojen löytämiseksi. Esimerkiksi rähjäimiseksi mennyt tilanne lastenkodissa² voidaan pyytää tai panna uusiksi dramatisoimalla, vaikka

rooleja vaihtamalla, ja katsoa tarkemmin, mitä siinä tapahtuikaan. Kolmannella keitaalla perhedyttiin värien, liikkeen ja musiikin mahdollisuuksiin aistien ja tunteiden elävöittäjinä. Osallistujat saivat vahvan kokemuksen siitä, että aistien käytön laajentaminen työssä ei ole pelkkää puhetta! Eikä esteettisesti puhuttelevia elementtejä pidä väheksyä. Valokuvan kieli oli neljännen keitaan teemana, ja se johdatti tarkistamaan katsomisen ja näkemisen tapoja sekä valokuvan mahdollisuuksia omaelämäkerronnassa. Valokuvat voi panna ”puhumaan” keskenään, vanhojen ja uusien kuvien avulla voi tutkia omaa kuvaa ja suhteitaan läheisiin erilaisina tarinaversioina. Viidennellä keitaalla teemana oli aistien yhteistointi; kuvien tutkimisesta edettiin mobilen rakentamiseen, ja sille annettiin liike ja ääni. Siitä tehtiin myös runo tahi tarina, joka dramatisoitiin. Yksilö- ja ryhmätyöt vuorottelivat kaikissa ilmaisutaitojen käytännön harjoituksissa. Palauteseminaarissa koottiin keidaskohtaiset arvioinnit sekä käytiin keskustelu koulutuksen merkityksestä ja annista.

Pilottikoulutus muodosti yli puolen vuoden pituisen opiskelujakson. Koulutukseen oli rakennettu työnhalaus, joka toteutettiin sekä koulutuspäivinä että niiden väliaikoina. Pienryhmäkeskusteluiden keskeiset havainnot ja kunkin päivän arvioinnit sekä teemaan liittyviä artikkeleita välitettiin kirjallisesti osallistujille koulutuspäivien välissä. Eri menetelmien soveltamismahdollisuuksia elämäkerrontaan ja arkityöhön lasten kanssa pohdittiin toistuvasti. Kokemukset ja ideat koottiin ja pantiin yhteiseen jakoon. Opiskelujakson kuluessa työntekijät kirjoittivat omaa elämäntarinaansa ja auttoivat lapsia tekemään omaansa.

Lasten elämäkerrontaan työntekijöitä ohjattiin instruktiolla, joka ohjaa työntekijää pohtimaan ja mahdollisesti tarkentamaan omaa käsitystään lapsesta ja tuottaa tarinan siten, kuin lapsi sen kertoo. Työntekijää pyydettiin pohtimaan ensin, mitä lapsi mahtaa ajatella itsestään ja elämäntilanteestaan, tarjoamatta sitä kuitenkaan lapselle. Päivähoitoon kehityksessä sadutusmenetelmässä (Riihelä 1996; Karlsson 1999, 60–63) aikuinen

²Ks. Maritta Törrönen: Lasten arki laitoksessa – elämistä lastenkodissa ja sairaalassa (1999); siinä lasten kuvaukset tapahtumista tarjoavat runsaasti dramatisoinnille otollisia aineksia.

kuuntelee, mitä lapsi kertoo, ja kirjaa sen sanata tarkasti sellaisenaan. Elämäkertaketjussa menetelmää sovelletaan siten, että lasta autetaan tarinaan kysymällä, miten lapsi kuvaisi

- itseään, millainen ihminen hän on, sekä perhettään ja tärkeitä ihmisiään,
- lastenkotiin tai perhehoitoon tuloaan,
- ihmisiä, joihin hän luottaa ja turvaa, joita hän ikävöi tai joita hän pelkää,
- muistojaan sekä tulevaisuuden toiveitaan.

Lapsen kerronnan ja tarvittaessa sen kirjaamisen jälkeen työntekijän tehtävänä oli pohtia, miten lapsen kerronta vastasi tai ei vastannut hänen aiempaa käsitystään lapsesta ja miten tarinan teko vaikutti sekä työntekijään että lapseen.

Strukturoitujen työpäiväkirjojen³ avulla koottiin kuvauksia ja havaintoja elämäkerronnallisten prosessien etenemisestä sekä arkisista episodeista, joissa hankkeen tavoitteita ja antia on voitu siirtää käytäntöön. Näin koulutuspäivien välityskentely pyrki osaksi arkityötä, jotta ideoita ja havaintoja voitaisiin koetella opiskelujakson alusta lähtien. Mahdollisimman tarkan palautteen keräämistä olemme pitäneet tähdellisenä hankkeen varhaisesta suunnitteluvaiheesta lähtien. Suunnittelussa meitä huolestutti, saammeko kerätyksi mitään numeerisesti mitattavaa, joka voisi puhutella niitä, jotka hahmottavat maailmaa lukujen avulla. Arviointiympyrä⁴ täytettiin jokaisen koulutuskerran jälkeen ja edellisestä kerrasta vielä uudestaan seuraavan kerran alussa. Arvioinnin koh-

³Strukturoitujen työpäiväkirjojen 1. osassa koottiin havaintoja työntekijän oman elämäntarinan prosessoinnista; miten tarina eteni, milta sen tekeminen tuntui, vaikuttivatko koulutuspäivät siihen, syntyikö sen teossa yllätyksiä, oliko sen tekemisellä havaittavia vaikutuksia työhön lasten tai vanhempien kanssa. Työpäiväkirjan 2. osassa koottiin havaintoja lasten elämäntarinan prosessoinnista; millaisessa tilanteessa kerronta toteutettiin, miten lapsi suhtautui tarinan tekoon, miten se vaikutti häneen ja mitä hän siitä ajatteli sekä miten se vaikutti työntekijän omiin mielikuviiin lapsesta. 3. osassa pyydettiin kokoamaan havaintoja arkisista episodeista, joissa on virinnyt omaelämäkerronnallinen hetki lasten kanssa; miten tilanne käynnistyi, kuka teki aloitteen, mitä tapahtui, mitä seurasi, mikä oli tunnelma. 4. osassa pyydettiin tietoja lasten kanssa toteutettavista ilmaisutaidon hankkeista.

Aktiivisuus työpäiväkirjojen täyttämässä vaihteli, ja yhteiset keskustelut, suullisesti kerrotut ja jaetut havainnot osoittautuivat tiedon keruussa merkittäviksi. Jatkossa pyrimme videoimaan tilanteet ja syventämään osanottajien haastattelemista.

teina olivat kunkin kerran menetelmä, päivän toteutus, itsearviointi ja käytännön toteuttamismahdollisuudet. Asteikolla 0–5 koulutuskertojen arvioinnissa keskiarvot liikkuivat 4,0:n ja 4,7:n välillä. Koulutuksen osanottajat ovat arvioineet pilottihankkeen kokonaisuutena ja sen jokaisen kerran erinomaisiksi.

Mutta tarkemmin: saiko pilottikoulutus mielen liikkeeseen? Toimiko taidelähtöisten ilmaisutaitojen harjoittelu? Antoiko koulutus vauhtia ja tukea elämäkerronnallisten taitojen viljelyyn? Ja ennen kaikkea: oliko interventiolla vaikutuksia lasten kanssa tehtävään arkityöhön? Seuraavassa kysymyksiin vastataan pienryhmäkeskusteluissa sekä työpäiväkirjoista koottujen havaintojen ja palauttekeskustelun SWOT-analyysin pohjalta.

PALAUDE: MIELI LIIKKEESEEN – JA LÄHEMMÄKSI LASTEN KOKEMUSMAAILMAA

Osallistujat ovat kokeneet koulutuksen osuneen ihmisenä olemisen ja työn tekemisen olennaisille alueille, ja sen anti on otettu jopa hartaan kiitolisena ja innostuneesti vastaan. Koulutuksen sisältö on ollut *samaan aikaan tuttu ja outo*. Sen vahvuutena on pidetty uuden näkökulman ja uusien metodien saamista jo tehtävään työhön siten, että on syntynyt tietoisempi ote työskentelyyn. Osallistujat ovat kokeneet oman luovutensa vahvistuneen ja siten uskalluksen ja rohkeuden lisääntyneen myös jo käytössä olevien työtapojen kehittämiseksi. Eri ilmaisutaitojen yhdistäminen ja niiden kokemuksellinen kokeilu ovat työntekijöiden mukaan rikastuttaneet arki-työtä. Oman elämäntarinan läpikäynti on auttanut ymmärtämään itseä ja lisännyt empatiaa toi-

⁴Nelilohkoinen arviointiympyrä: a) Kunkin koulutuspäivän menetelmästä pyydettiin arvioita; opettiko se uutta, innostiko se, saiko se ajatukset ja aistit liikkeelle, vastasiko se päivälle asetettuja tavoitteita. b) Toteutuksesta pyydettiin arvioimaan paikan ja järjestelyiden toimivuutta ja vetäjien taitoa hallita aihe sekä osanottajan tyytyväisyyttä koulutuskertaan. c) Itsearviointi tiedusteltiin, löysikö itsestään jotain uutta, avautuiko uusia näkökulmia johonkin ongelmaan, saiko voimia arkityöhön, olivatko harjoitukset itselle hyödyllisiä. d) Toteuttamismahdollisuuksien arvioinnissa palautetta annettiin siitä, voiko koulutuskerran antia toteuttaa työpaikalla, saiko jonkin idean, jota ryhtyy toteuttamaan heti (minkä), voiko menetelmää soveltaa ylipäätään työn kehittämässä.

sia kohtaan. Koulutus on myös rohkaissut kriittisyyteen ja kasvattanut kritiikinsietokykyä sekä lisännyt vapautta, iloa ja jaksavuutta. Sisäinen kipinä on syttynyt. Eräs osallistujista kuvasi koulutuksen virittämää tunnelmaa vertaamalla sitä egyptologin kokemukseen kaivauslöydöksen äärellä: innostukseen sekoittuu huoli, ettei saa löydöstä ehjänä esiin, siksi sitä on kaivettava varovaisesti.

Osallistujien antaman palautteen perusteella pilottikoulutus on epäilemättä saanut mielen liikkeeseen. Mutta miten päästä tarkemmin vaikuttavien tekijöiden jäljille? *Yksittäiset episodit prosessin kulussa* valaisevat mielen liikkeelle lähtöä ja sen seurauksia. Tiedon keruussa juuri pienet episodit, eräänlaiset minitarinat, ovat muodostuneet arvokkaiksi prosessien ymmärtämisessä.

Kun palautepäivänä kävimme läpi teemaa draaman voima, osallistujat puhkesivat vuolaaseen ja kiihkeään keskusteluun lasten koskettamisesta lastenkodeissa. Draamaharjoituksissa osallistujat oli pantu koskettelemaan toisiaan niin kuin olisivat pesseet toisen suihkussa. Se herätti monessa niin vahvoja tunteita, että veto perääntymiseen oli vahva. Mutta kaikki tekivät harjoituksen, ja puolen vuoden takainen kokemus kuin ruumiinmuistista pani ihmiset keskustelemaan, miten kukin oli oppinut koskettamaan lapsia laitoksessa ja löytämään luontevat muodot, säätelemään sopivasti etäisyyttä ja läheisyyttä eri-ikäisiin tyttöihin ja poikiin, lyhytaikaisiin tuttavuuksiin ja vuosia kestäviin suhteisiin. Teema on sensitiivinen, ja ilman harjoituksen herättämiä aistiperäisiä muistoja keskustelu olisi jäänyt tavanomaisen ohuen rationaalisen päättelyn tasolle. Lapsia laitoksissa hoitaville työntekijöille kysymykset koskettamisesta ovat kuitenkin ammatin ytimissä aivan fyysisestikin. Ihmispentu ei voi elää ilman kosketusta, mutta se ei kärsi mitä tahansa kosketusta (ks. Karhu 2000).

Entä oliko koulutuksella välittömiä vaikutuksia arkityöhön? Koulutukseen osallistuneiden kokemus on se, että *puheenaiheet lasten kanssa ovat muuttuneet ja syventyneet aiempaa lähemmäksi lasten omia kokemuksia*, itkuja ja naurua kaihtamatta. Näin on tapahtunut ohimenevissä arkisissa tilanteissa sekä syvennyttäessä lapsen elämäntarinaa. Vaikuttavuuden kannalta parempaa tulosta ei voi toivoa. Lapsuustutkimuksessa on käyty pitkään vilkasta keskustelua siitä, miten saada lasten todellisuudet näkyviksi lasten omista lähtökohdista ja miten lapsi lastensuojelussa tulee

kuulluksi. Pilotissa saimme myös viitteitä siitä tähdellisestä seikasta, että lasten kokemusten kautta voidaan päästä uusiin yhteyksiin myös vanhempien ja muiden lapselle läheisten kanssa. Omahoitajasuhteessa koottuja lasten tarinoita koulutuksen aikana kertyi 22 lapselta ja nuorelta (iältään 6–18-vuotiaita), useimmilta kaksi tai kolme versiota, ja monien kohdalla kerronta käynnistyi, ja se kootaan seurantavaiheessa.

Koulutukseen osallistuneista kaikki tekivät vähintään yhden version omaa elämäntarinaansa, puolet toisen version ja yksi kirjoitti kolmannenkin version. Palautteen mukaan omaan elämäntarinaa syventymisen pohjusti herkistymään lasten kerronnalle. Pilottivaiheessa olimme kuitenkin turhan arkoja ja ujoja ottamaan osallistujien elämäkerronnallisia tekstejä yhteiseen jakoon. Lyhyesti vain toimme esiin eräitä yhteisiä juonteita, joita tarinat sisälsivät. Rohkea yhteinen paneutuminen tarinoihin voi lisätä voimaantumisen kokemusta ja johtaa emotionaalisesti ja älyllisesti palkitsevaan keskusteluun (Bochner & Ellis 2001).

Kokemukset elämäkerronnasta lasten kanssa olivat myönteisiä. Ne lapset, joille oman tarinan kerrontaa oli tarjottu, ryhtyivät siihen halukkaasti. Eräs koulutukseen osallistunut totesi: ”Eniten yllätti lapsen omat vahvat mielikuvat ja miten valmis hän oli kertomaan. Ikään kuin hän vaan odotti, että joku kysyisi”. Sijoitetuista lapsista on yleensä runsaasti monenlaisia aikuisilta kerättyjä tietoja. Lasten omat käsitykset voivat jäädä niiden varjoon, ja kuitenkin ne vaikuttavat vahvasti lapsen kokemaan hyvin- ja pahoinvointiin (Butler 1996). Aina ei ole yksiselitteistä se, keitä lapsi lukee perheeseensä kuuluviksi, eivätkä aikuisten käsitykset asiasta ole välttämättä samat kuin lasten (Ritala-Koskinen 2001). Osa työntekijöistä tunsi lapsikertojansa pitkältä ajalta, jolloin hänen tarinassaan ei välttämättä ollut suuria yllätyksiä. Silloinkin tarinan eri versioista tai osista saattoi nousta vaativia teemoja, jotka lapsi tarjosi lähempään tarkasteluun, kuten eräs 6-vuotias, joka totesi: ”Isona en asuisi kenenkään kanssa, asuisin yksin. Asun roskapöntössä. Mitä jos mä juon isona kaljaa? Tuleeko humalaan jos juo 2 siideriä että 10? Iskä ja äiti näyttää ihan tyhmiltä kun ne juo... mä haluaisin leikkiä ja pelata aikuisten kanssa”. Tämä lastenkodeissa asuva esikoululainen ratkoo haastavia eksistentiaalisia kysymyksiä.

Seuraavana palautepäivänä yhteiseen jakoon tuotu episodokuvaus osoittaa taiteen avustavan

voiman lapsen elämäkerronnassa. Kyse on 10-vuotiaasta (nimi muutettu) Stellasta, joka oli ha-
keutunut lastenkotiin itse ja kieltäytynyt pala-
masta kotiin. Tilanteen selvittämisen jälkeen hä-
net otettiin lastenkotiin; syystä hän oli hakenut
turvapaikan. Jonkin ajan kuluttua hän hävitti kai-
ken, mitä eteen sattui, ja tuhosi muiden lasten
suhteita. Hänet siirrettiin vierirhoitioon, joka tar-
koittaa sitä, että joku aikuinen on hänen kanssaan
kahden kaiken aikaa. Vierirhoittoa oli jatkettava
muutaman kuukauden ajan, kun lastenpsykiatri-
nenkaan osasto ei pärjännyt hänen kanssaan. Sit-
ten koitti kevätkesä ja lastenkotiin tuli kuvataide-
opiskelijoita tekemään naamioita lasten kanssa,
ja myös Stella pääsi mukaan. Hän teki keskitty-
neesti vaikuttavan naamion, joka ”puhui” hurjan
tarinan kaaoksesta, jossa viina ja oksennus virtaa-
vat. Väkivaltaisissa tapahtumissa tehtiin energisiä
rakkauden ja vihan tunnustuksia. Henkilökunta
haukkoi henkeään ja muut lapset katsoivat esi-
tystä vaikuttuneina. Myös monen muun lapsen
naamiotarinat olivat puhetta, jota harvoin oli
kuultu. Tehdessään omaa naamiotaan Stella kan-
nusti ja komensi ikätovereitaan samaan eikä sallinut
”läskiksi” pistämistä. Nyt hänet tunnetaan
lasten porukassa hyvänä kaverina. Sekin tiede-
tään, että hänellä on pitkä ja mutkikas tie päästä
selville vesille eri suuntiin tyrkkivistä tunteista,
joita hänen elämäkokemuksensa herättävät.

Tästä pienestä episodista käy ilmi eräitä Elä-
mäkertaketjun kaltaisten hankkeiden keskeisiä
piirteitä. Naamion kautta syntynyt kerronta oli
kertojalle merkityksellinen. Hän käytti tilanteen
täysin hyväkseen ja sai ilmaistuksi jotain, mille ei
aiemmin ollut sanoja. Tilanne oli merkitykselli-
nen myös muille lapsille ja hoitajille. Toiset lapset
rohkaistuivat myös tosi kerrontaan, ja hoitajat
pääsivät lähemmäksi lasten kärsimyksiä siten,
kuin lapset ne itse kokevat ja ilmaisevat. Stella
liittyi osaksi yhteisöä antamalla yhteiseen jakoon
itselleen merkityksellisiä kokemuksia, jotka toiset
ottivat vastaan. Episodi ilmentää *yksilöä ja yhteisöä
samanaikaisesti ja vastavuoroisesti luovaa kerrontaa*
(ks. Williams 2000/2001); silta rakentuu kahteen
suuntaan, itseen ja muihin, jolloin sekä emotio-
naalinen että sosiaalinen pääoma kasvavat.

MAHDOLLISUUDET, RAJAT JA JATKO

Koulutuksessa karttuneet havainnot vahvistavat
hankkeen lähtökohtaolustusten ja niiden suuntai-

sen kehittymishankkeen merkityksellisyyden.
Näiden myötä esiin nousee tärkeä mutta lasten-
suojelupuheessa usein pinnan alle jäävä päätel-
mä: *Kaltoin kohdeltujen lasten ja heidän vanhem-
piensa kanssa tehtävän työn ydinalueisiin kuuluvat
tunteiden ja kokemusten kohtaaminen, niiden esiin
houkuttelu ja niiden kanssa pärjääminen, jotta uu-
det ja parantavat habmotukset pääsevät tukemaan
kehitystä.* Lastensuojelun arkityö jää kuitenkin
usein etäälle tästä ydinalueesta. Mieltä kiinnittä-
vää on, että pilottikoulutuksen alkuvaiheessa
työntekijät kokivat hämmennystä siitä, saako
työssä todella tehdä tällaisia asioita! (Sama kiu-
sallinen kysymys piinasi aluksi myös hankkeen
suunnittelijoita.)

Koulutuksen loppuvaiheessa osallistujat olivat
huolissaan siitä, miten saada elämäkerronnalli-
suus ja arjen ilmaisutaidollinen rikastaminen
osaksi jo monin tehtävin tiukkaan napitettua ar-
kea. Kova työtahti, vähän henkilökuntaa ja tois-
tuvat kriisitilanteet johtavat helposti krooniseen
riittämättömyyden tunteeseen. Paradoksaalista
on, että monet eri-ideaiset perättäiset ja limittäi-
setkin kehittämishankkeet verottavat uudistumi-
sen mahdollisuuksia. Hämmennys elämän perus-
kysymyksiin pysähtymisen legitimitetistä sekä
arkityön organisoimien pakkopaidoista panee
miettelijäksi: *onko kaikki touhu ja kiirehtiminen
tarpeen?* Eikö kiristynyt pakkotahtisuus kaltoin
kohdeltujen lasten hoidossa ole lasten laimin-
lyöntiä?

Pilottikoulutukseen osallistuneet olivat ajoit-
tain huolissaan omien ilmaisutaitojensa riittä-
mättömyydestä. Etevä ilmaisutaidon ammatti-
laisen työskentelyä seurattessa omat kyvyt voivat
tuntua vähäisiltä. Onkin toistuvasti tähdennettä-
vä, että kyse ei ole taiteellisesti vaativien taitojen
saavuttamisesta vaan arkisten kohtaamisten ri-
kastuttamisesta pienin askelin. Maallikon ilmai-
sullinen taso ei välttämättä laadullaan huimaa,
mutta se voi irrottaa naurua, liikettä ja uskallus-
ta, kuten koulutuksen työhajaaja Aila Juvonen
totesi. Pelko omasta epäonnistumisesta tai kateus
toisen osaamisesta ovat tavanomaisia peikkoja
kaikessa tekemisessä. Eikä siinä auta muu kuin
mieltä, miten voidaan vahvistaa osaamista mut-
ta sietää vajavaisuutta ja tunnistaa rajallisuus.
Oman osaamisen ja rajallisuuden täydentäminen
toisen osaamisella on rationaalista. Taiteilijan tai
taiteen opiskelijan saaminen työpariksi lisää tun-
tuvasti menetelmällisiä mahdollisuuksia, ja *työn-
jako taiteilijan ja kasvattajan kesken auttaa jaka-*

maan vastuuta. Institutionaalisen tilan raivaaminen tällaisten työparien pitkäjänteisemmälle työle on alullaan, ja edessä on tukuttain ratkottavia kysymyksiä.

Elämäkertaketju-hankkeessa on piirteitä eräänlaisesta ”köyhän psykoanalyysistä” siinä mielessä, että opiskelun kohteena on elämän juonen ja mielen kieliopin etsintä maailmassa oloa jäsentävällä tavalla. Eikö tässä sitten astuta psykologien ja psykiatrien reviereille? Sinne ei pidä astua, raja on tehtävä selväksi ja se tulee samalta suunnalta kuin suhteessa taiteeseen: kyse on arkisen kanssakäymisen rikastuttamisesta niin, että emotionaalisesti merkitykselliset kohtaamiset olisivat mahdollisia. Entä jos lasten tai työntekijöiden traumaattiset kokemukset purkautuvat vaikkapa psykoosiksi? Miten silloin on meneteltävä? Vastaus on: mielen järkkyminen vaatii terapeutin hoidon siihen erikoistuneiden ammattilaisten huomassa. *Arkielämän kommunikaation elinvoimauttamisella ei korvata terapeuttien ammattitaitoa.* Elämäkertaketju-hankkeessa työskennellään sellaisissa rakenteissa (perhehoidossa ja laitoksissa), jotka ovat kosketuksissa mielenterveyspalveluihin. Hankkeen ideoiden soveltaminen avohuollossa vaatii oman pohdintansa. Tarinallisuus viettelee (vrt. Winnicott 1986), ja siellä, missä voidaan tehdä paljon hyvää, myös vaarat pahaan ovat suuret (Sclater 2001). Eettiset perussäännöt niin lastensuojelijoiden kuin taiteilijoiden ammattikoulutuksessa tähdentävät vastuullisuutta. Ennakkoon onkin sovittava, miten menetellään mahdollisissa mielenterveyttä uhkaavissa tilanteissa. Vaarojen tiedostaminen ei kuitenkaan merkitse sitä, että arkikäytännöissä vältettäisiin tunteiden kohtaamista jättämällä se vain erityisasiantuntijoiden vastaanotolle.

Näillä rajanvedoilla on karkeasti hahmoteltu, miltä suunnilta nousee haastavia kysymyksiä käytäntöjen kehittyessä kohti ilmaisutaitojen, tunteiden ja elämäkerronnallisuuden viljelyä. Instituutioiden ja ammattien keskinäinen työnjako ja yhteistyökuviot joutuvat liikkeeseen, eikä silloin kuvion mikään osa säily täysin entisellään. Esimerkiksi lastensuojelussa joudutaan pohtimaan *tarinallisuudelle soveltuvaa paikkaa erilaisissa tilanteissa.* Silloin kun lapsi on kiireellisesti välittömän suojan tarpeessa, elämäkerronnalliset keskustelut siirtyvät tuonnemmaksi. Suurin haaste on kuitenkin löytää tila ja tavat, joissa elämäkerronnallisuutta voidaan viljellä ja sen mahdollisuuksia koetella kielteisen sukupolviperimän kat-

kaisussa. Milloin on mahdollista ja järkevää pitää tarinallisuus arvioinnista irrallisena ”vapaana vyöhykkeenä”, yleisenä elämäntaitojen viljelynä? Vai onko niin, että lasten ja aikuisten elämäkerronnallisuuden tulisikin tiiviisti kutoutua ammattilaisten kokoamiin havaintoihin? Kadottamatta kuitenkaan näkymää kaikkein perinteisimpään tehtävään: lapsi on pelastettava oloista, joissa häntä toistuvasti laiminlyödään ja kohdellaan kaltoin. Mutta silloinkin elämäkerronnallisesta perustasta voi muodostua tulevaisuuden kivijalka.

Uusien tai uusiointerventioiden mahdollisuudet ja rajat voivat täsmentyä vain riittävän pitkäjänteisessä koettelussa. Pilotista saatuja kokemuksia on hyödynnetty hankkeen toisen vaiheen suunnittelussa. Elämäkertaketju-koulutus toteutetaan vuonna 2001 koulukotimaailmaan sovitettuna 24 työntekijän kanssa. Tämän vaiheen toteutuksesta vastaa Päivi Virtanen yhdessä Tarja Janhusen kanssa. Ensimmäisen vaiheen osallistujat yhtä lukuun ottamatta olivat naisia, toisessa vaiheessa puolet on miehiä. Hankkeen vastaanotossa ja soveltamistavoissa sukupuolesta muodostuu kiinnostava tekijä. (Sitä ennakoidesamme nimesimme koulutuspäivät työpajoiksi pilotissa käytettyjen taidekeittaiden sijasta.) Kumpankin vaiheeseen liittyy noin vuoden seuranta, jolloin voimme arvioida välittömiä vaikutuksia pidemmällä perspektiivillä elämäkerronnallisuuden juurtumista ja ilmaisutaitojen syvenemistä käytännöissä.

Tutkimuksen ja kehittämisen ”yhteispeli” tahtuu Elämäkertaketju-hankkeessa limittäin ja vuoroittain. Hankkeen lähtökohta-oletukset perustuivat useamman tutkimusperinteen havaintoihin varhain alkavan syrjäytymisdynamiikan ymmärtämiseksi. Nämä lähtökohta-oletukset ohjasivat kehittämisintervention eli koulutuksen suunnittelua. Koulutuksesta saatu palaute ja sen aikana karttuneet havainnot puolestaan ohjaavat hankkeen edelleenkehittelyä sekä osoittavat kysymykset, joihin kehittämisen tutkimisessa on paneuduttava. Tutkimuksessa jäljitetään kehitysprosesseja koulutuksesta arkityöhön. Lasten ja työntekijöiden elämäntarinat ja niiden kerronnallinen eteneminen muodostavat omat tutkimusaineistonsa. Tutkimusyhteistyö Suomen Akatemian Syreeniohjelman kanssa vuosina 2001–2003 mahdollistaa paneutumisen monitekijäisten kehitysprosessien tutkimiseen. Hankkeemme kehittyä käsitteellisesti ja metodologisesti yhteistyössä Inkeri Savan (Taideteollinen korkeakoulu)

johtaman, kouluissa toteutettavan monikulttuurisuutta tukevan taidekasvatushankkeen kanssa. Taideilmaisu ja elämäntarinat muodostavat yhteisen näkökulman sekä etnisesti että sosiaalisesti syrjäytymisvaarassa olevien lasten itseymmärrykselle ja sosiaaliselle vuorovaikutukselle tarjottavaan kehityksen tilaan.

KEHITYKSEN KÄSITE MURROKSESSA

Elämäkertaketju-hanke on lähtenyt liikkeelle tarpeesta ymmärtää varhaisen syrjäytymisen dynamiikkaa ja etsiä siihen parantavia interventioita ja näin osaltaan ratkoa sosiaalipoliittisesti kiperää kysymystä. Tästä erityisestä lähtökohdasta avautuu useita näköaloja ja liittymäkohtia yleiseen. Elämäkertaketju-hankkeessa takajalat ponnistavat syrjäytymistä koskevasta keskustelusta ja katse kohdistuu syrjäytymistä laajempiin kehitysuuntiin.

Kaikissa kulttuureissa etsitään vastauksia kysymyksiin: keitä me olemme, miten me elämme ja mihin me kuulumme? Kysymykset ilmentävät ihmislajille olennaista tarvetta ymmärtää ja kokea elämänsä merkityksellisenä osana laajempaa yhteisöä. Jo kauan ennen kaupankäynnin harjoittamista ja tieteiden syntyä ihmiset ovat selvittäneet olemassaolonsa ydinkysymyksiä erilaisin ilmaisukeinoin, kuten luolamaalauksilla, tanssilla, laullalla, soitolla ja tarinoilla (ks. Jacobs 1992). Eri aikakausina näille perustaville kysymyksille on kulttuureissa annettu vaihtelevasti tilaa. Joskus tuo tila kielletään jopa vankilarangaistuksen uhalla, kuten aikanaan valkoisen miehen yrityksissä hävittää intiaanien perinteet käsitellä olemassaoloaan. Samoja piirteitä on nähtävissä tämän ajan etnisissä konflikteissa.

Myöhäismodernin kulttuurinen tila eksistentiaalisille perusteemoille näyttää olevan suurehkon muutoksen kohteena. Se on laajenemassa teknokratisoituneen valistusrationalismin jäljiltä. Aikakauden analyysissä kriittinen katse on kohdistunut yhtäältä merkityskatoon ja sen seurauksena ”mustan auringon” (Kristeva 1989) säteilyyn, masennuksen ja muiden mielenterveyttä jäytävien pulmien yleistymiseen. Kiireeksi kiihtyneessä kilpailussa ja suorittamisessa sekä taloudellisten arvojen korostamisessa eksistentiaalisten kysymysten ja niihin liittyvien moraalisten näkökohtien viljely on suljettu etupäässä yksityisiksi asioiksi. Näiden kysymysten mahdollistamat voi-

mavarat on institutionaalisesti jätetty kesannolle. Samaan aikaan yksilöt joutuvat alinomaisten valintojen eteen mahdollisuuksien ja riskien ristipaineissa. Paine refleksiiviseen ja identiteetiltään liikkuvaan ihmislajiin on tuntuva (Giddens 1991; Beck 1992; Bauman 1996).

Eeva-Liisa Manner kommentoi kehityskulun taustaa näin:

”Ajattelin, mutta en ollut olemassa.

Sanoin, että eläimet ovat koneita.

Olin menettänyt kaiken muun paitsi järjen.”

Näin hän aloittaa runonsa Descartes, joka on osa jaksoa Virtahavonon kokoelmassa Tämä matka (1957).

Olemassaoloa kannattelevien peruskysymysten kulttuurisen laiminlyönnin seurauksena *korjaa-va vastaliikehdintää* tapahtuu laajenevassa määrin. Yksi vahva ilmentymä tästä on tarinallisuuden räjähdysmäinen kasvu, jopa siinä määrin, että siirtymä ns. informaatioyhteiskunnasta tarinayhteiskuntaan (Jensen 1999) on ounasteilla. Kyse ei ole ”vain” kertomuksista elämän merkityksellistäjina tai monimuotoistuvien tarinavarantojen kiertokulusta vaan myös tarinoista tiedon rakentajina sekä narratiivisten tutkimustapojen kehittymisestä (Hänninen 1999; Heikkinen 2000). Mitä yksityisimmistä kerronnasta voi ajeta näköaloja yhteiseen ja yhteiskunnalliseen (Eskola 1998a & 1998b; Sava & Miettinen 2000). Uudelleen herännyt mielenkiinto tunteiden tutkimiseen (Magai & McFadden 1996; Bendelow & Williams 1998; Näre 1999) voi osaltaan osoittaa myös kulttuurin itsekorjaavaan liikkeeseen.

Tarinallisuus, tunteet, taide ja taiteen kaltainen toiminta kietoutuvat monin tavoin toisiinsa pyrkimyksissä etsiä käytännöllisiä ja teoreettisia vastauksia siihen, miten itseymmärrys ja sosiaaliset taidot lisääntyvät ja mikä saa ihmiset liittymään yhteisöksi luovuutta ja suvaitsevaisuutta edistävällä tavalla (Matarasso 1997; van Delft 1998; Sava 1998; Williams 1996 & 2000/2001; Kokko 2000; Koskela 2000; Siikala 2000). Taiteiden mahdollisuudet terveydenhuollossa tunnustetaan laajenevassa määrin (Owen 1999; Steel 1999). Suomessa Terveyttä kulttuurista -työryhmä on tehnyt merkittävää työtä sairaaloissa ja hoitolaitoksissa kohta vuosikymmenen ajan⁵. Sosiaalipoliitikan kentältä puuttuu kokoava arena⁶. Nuorten syrjäytymisen vastaisessa toiminnassa Legioonateatteri (ks. Janhunen 1997; Koskela

2000) on uranuurtaja. Esimerkkien virta on pitkä ja heterogeeninen. Mutta mikä ne liittävät yhteen kulttuuria korjaavaksi vastaliikkeenä?

Käsitys kehityksestä saattaa olla erilaisia läsnäoloistumisen syventämiseen ja laajentamiseen tähtäviä kehityssuuntia väljästi yhdistävä nimitäjä. Arvovaltaiset kansainväliset raportit ”Moninaisuus luovuutemme lähteenä” (1995/1998) ja ”Syrjästä esiin” (1996/1998) tarjoavat keskuste-

⁵Terveyttä kulttuurista -työryhmässä on edustus mm. Taiteen keskustustoimikunnasta, Suomen Kuntaliitosta, Stakesista ja opetusministeriöstä, sen kotipaikka on Suomen Mielenterveysseura, jossa Hanna-Liisa Liikainen on Terveyttä kulttuurista -lehden toimittaja (www.mielenterveysseura.fi).

⁶Kokoavan areenan tarve tuli vahvasti esille mm. seminaarissa ”KASVOKkain – taide, kohtaaminen ja kehitys” (9.–10.11.2000). Siinä perehdyttiin hankkeisiin, joissa taiteen tekemisellä, kokemisella ja tutkimisella pyritään inhimillisten voimavarojen lisäämiseen. Tavoitteena oli myös saattaa yhteen eri tahojen voimavaroja. Seminaarin osanottajat olivat taiteen eri alojen tekijöitä ja opiskelijoita sekä sosiaalialan ammattilaisia, opiskelijoita ja opettajia. Seminaarin ja siihen liittyneen näytelyn järjesti Stakes yhdessä Kuntaliiton, Raivoisat ruusut ry:n, Kuntoutussäätiön, Taiteen keskustustoimikunnan ja Teatterikorkeakoulun täydennyskoulutuskeskuksen kanssa (www.stakes.fi/KASVOKkain).

KIRJALLISUUS

Bardy, Marjatta: Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja liittymisen risteyskohtana. Teoksessa: Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.): Lasten eriarvoisuus. WSOY. Tulossa 2001

Bardy, Marjatta & Janhunen, Tarja: Ylisukupolvinen terveyden laiminlyönti ja vaativa vauvaperhetyö. Teoksessa: Kangas, Ilka & Keskimäki, Ilmo & al. (toim.): Kohti terveyden tasa-arvoa. Tulossa 2001

Bateson, Gregory: Steps to an Ecology of Mind. Northvale: Jason Aronson Inc., 1987

Bauman, Zygmunt: Postmodernin lumo. Tampere: Vastapaino, 1996

Beck, Ulrich: Risk Society. Towards a New Modernity. London: Sage, 1992

Bendelow, Gillian & Williams, Simon J. (eds.): Emotions in Social Life. London: Routledge, 1998

Bochner, Arthur & Ellis, Carolyn: Between Research and Art: Connecting Life to Work through Personal Narrative and Autoethnography. International research seminar: Arts and Narrative Inquiries Arranged by University of Art and Design. Helsinki 25.–27.1. 2001

Butler, I. with Howard Williamson: ‘Safe?’ Involving children in child protection. P. 85–106. In: Butler,

luun *kulttuurilähtöisen ja taidepainotteisen käsityksen kehityksestä*. Niissä tuodaan painokkaasti esiin kulttuurin merkitys inhimillisten voimavarojen hyödyntämisessä sekä monikulttuurisen kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa ja myös taistelussa syrjäytymistä vastaan. Kummassakin raportissa kulttuuri ja taiteet ymmärretään laajasti yhteiskuntaa ja ihmisten jokapäiväistä elämää muokkaavina tekijöinä, ei vain korkeakulttuurisina ilmiöinä tai erillisinä harrastuksina vaan osana arkea.

Raportit kutsuvat tekemään poliittisia johtopäätöksiä kulttuurin ja taiteiden saamiseksi osaksi yhteiskunnallisia keskiöitä. Ne perustuvat monista maista koottuihin esimerkkeihin, analyyseihin ja ehdotuksiin, joissa paineet ja mahdollisuudet taloudelliseen kasvuun halutaan taustoittaa ja liittää osaksi muuta inhimillistä kulttuuria. Ajatuskulku ilmentää vakavalla tavalla *paradigmaattista muutosta kehityksen käsitteessä*. Yksinomaan taloudelliset arvot tai rationaalinen päättely objektiivisena pidetyn tiedon pohjalta eivät riitä kehityksessä tarvittavan yksilöllisen ja yhteisöllisen mielen luovaan ja rakentavaan liikkeelle saamiseen. Kulttuuri- ja taidepainotteiset kehitysmenetelmät kääntävät katseen siihen, mille valitusprojekti käänsi selkänsä.

I. & Shaw, I. (eds.): A Case of Neglect? Children’s experiences and the sociology of childhood. Avebury: Aldershot, 1996

Delft, Marjon van : Community Art – Implications for Social Policy. Themes 6/1998. Helsinki: Stakes, 1998

Elder, G. H. Jr. & Caspi, A.: Problem Behavior and Family Relationships: Life Course and Intergenerational Themes. P. 293–340. In: Sörensen, A. B. & Weinert, F. E. & Sherrrod, L. R. (eds): Human Development and The Life Course: Multidisciplinary Perspectives. London: Lawrence Erlbaum Associates, 1986

Eskola, Katarina: Taiteen merkityksellistämä elämä. Teoksessa: Bardy, Marjatta (toim.): Taide tiedon lähteenä. Jyväskylä: Atena, 1998. 1998a

Eskola, Katarina (toim.): Elämysten jäljillä. Taide ja kirjallisuus suomalaisten omaelämäkerroissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1998. 1998b

Festinger, Trudy: No one ever asked us... A Postscript to Foster Care. New York: Random House, 1983

Fonagy, P. & Steele, M. & Moran, G. & Steele, H. & Higgitt, A.: Measuring the ghost in the nursery: An empirical study of the relation between parents’ mental representations of childhood experiences and their

infants' security of attachment. *Journal of American Psychoanalytic Association* 41 (1993): 4, 957–989

Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991

Heikkinen, Hannu L.: *Tarinan mahti – narratiivisuuden teemoja ja muunnelmia*. *Tiedepolitiikka* 4/2000, 47–58

Hughes, Daniel: *Facilitating Developmental Attachment. The Road to Emotional Recovery and Behavioral Change in Foster and Adopted Children*. Northvale, New Jersey: Jason Aronson Inc., 1997

Hänninen, Vilma: *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. *Acta Universitatis Tamperensis* 696. Tampere 1999

Jacobs, Jane: *Systems of Survival. A Dialogue on the Moral Foundations of Commerce and Politics*. New York: Random House, 1992

Janhunen, Tarja: *Taide ja lastensuojelu – sosiaali-, nuoriso- ja kriminaalityötä Legioonateatterin keinoin*. *Aiheita* 22/1997. Helsinki: Stakes, 1997

Jensen, Rolf: *The Dream Society*. New York: McGraw-Hill, 1999

Jonsson, Gustav: *Det sociala arvet*. Stockholm: Tiden/Folksam, 1969

Juvonen, Aila: *Skidikantti – Lapsen tie objektista subjektiksi*. Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 1995

Karhu, Petra: *Tuntemisesta tunnottomaksi*. S. 107–121. Teoksessa: *Bardy, M. & Barkman, J. & Janhunen, T. (toim.): Elämäni Tarina*. Lukemisto lapsuuden kokemuksista lastenkodissa ja perhehoidossa. Helsinki: Stakes, 2000

Karlsson, Liisa: *Saduttamalla lasten kulttuuriin*. Raportteja 241. Saarijärvi: Stakes, 1999

Kokko, Irmeli: *Kansainvälinen taiteilijaresidenssitoiminta ja globalisaatio*. Esitelmä KASVOKkain-seminaarissa Helsingissä 10.11.2000

Koskela, Virpi: *Legioonateatterin seikkailut Etelä-Amerikassa*. Esitelmä KASVOKkain-seminaarissa Helsingissä 9.11.2000

Kristeva, Julia: *Black Sun. Depression and Melancholia*. New York: Columbia University Press, 1989

Magai, Carol & McFadden, Susan H. (eds.): *Handbook of Emotion, Adult Development, and Aging*. San Diego: Academic Press, 1996

Manner, Eeva-Liisa: *Tämä matka*. Helsinki: Tammi, 1957

Matarasso, Francois: *Use or Ornament? The social impact of participation in the arts*. London: Comedia, 1997

Moninaisuus luovuutemme lähteenä. *Kulttuurin ja kehityksen maailmankomission raportti*. UNESCO. Keuruu: Otava, 1998

Näre, Sari (toim.): *Tunteiden sosiologia I–II*. Hel-

sinki: SKS, 1999

Owen, John W.: *Arts, health and well-being: a third way for health?* *World Hospitals and Health Services* 35 (1999): 2

Riihelä, Monika: *Mitä teemme lasten kysymyksille?* *Tutkimuksia* 66. Jyväskylä: Stakes, 1996

Ritala-Koskinen, Aino: *Mikä on lapsen perhe? Tulintoja lasten uusperheistä. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 38/2001*

Rousseau, Jean-Jacques: *Émile – eli kasvatuksesta*. Porvoo: WSOY, 1905/1933 (alk. 1762)

Räsänen, Marjo: *Sillanrakentajat. Kokemuksellinen taiteen ymmärtäminen. Taideteollisen korkeakoulun julkaisuja A 28*. Jyväskylä: Gummerus, 2000

Sava, Inkeri: *Taikomo. Taidekasvatus monikulttuurisessa koulussa*. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, Helsingin kaupungin opetusvirasto ja Helsinki 2000, 1998

Sava, Inkeri & Miettinen, Helena: *Liljan kuva kutsuu*. Jyväskylä: Atena, 2000

Slater, Shelley D.: *Narrative subject and discussion*. International research seminar: *Arts and Narrative Inquiries* arranged by University of Art and Design. Helsinki 25.–27.1. 2001

Siikala, Ritva: *Mitä minulle tapahtui?* *Kassandra 2000: taide, tiede ja monikulttuurisuus*. Esitelmä KASVOKkain-seminaarissa Helsingissä 9.11.2000

Steel, Janette: *Arts and story telling with young people in hospitals – educating the emotions*. In: *Halldane, Duncan & Loppert, Susan (eds.): The arts in health care: Learning from Experience*. London: King's Fund, 1999

Syrjästä esiin. *Puheenvuoro kulttuurista ja kehityksestä Euroopassa*. Eurooppa-työryhmän raportti Euroopan neuvostolle. Taiteen keskustoimikunnan tutkimus- ja tiedotusyksikkö. Mikkeli: Teoprint, 1998

Törrönen, Maritta: *Lasten arki laitoksessa*. Helsinki: Helsinki University Press, 1999

Welch, Martha G.: *Sylyaika*. Jyväskylä: Art House, 1995

Williams, Jennifer: *Across the Street Around the World. A Handbook for Cultural Change*. London: British American Arts Association, 1996

Williams, Jennifer: *Common Threads – Participation for a Better World*. Esitelmä KASVOKkain-seminaarissa Helsingissä 10.11.2000. (Lyhennelmä esitelmästä: Williams, Jennifer: *Mikä liittää ihmiset yhteiseksi?* *Dialogi* 1/2001)

Winnicott, D. W.: *Home Is Where We Start From. Essays by a psychoanalyst*. London: Penquin Books, 1986

Vinterljung, Bo: *Svensk forskning om fosterbarnsvård. En översikt*. Falköping: Liber, 1996.

ENGLISH SUMMARY

Marjatta Bardy & Johanna Barkman: Emotions and skills of expression as a social policy issue (Tunteet ja ilmaisutaidot sosiaalipoliittisena kysymyksenä)

The article provides an overview of the project 'Biography chain – skills of expression in preventing marginalisation in child welfare' (1999–2003). The project is concerned with studying and developing ways in which child welfare staff can improve their skills of self-expression so that people can 'hear and assess' their own life, its prospects and address the questions of who we are, where we belong and how are we living our lives.

In theoretical terms the project is anchored to various different research traditions concerning critical questions of child welfare, the transfer of negative generational effects and ways of breaking loose from the vicious circle. Emotional capital appears to be a key risk factor in the early dynamics of marginalisation. The practical development project has been informed by the following baseline assumptions: 1) people who remain detached from their own experiences and emotions show an increased risk of marginalisation; 2) adults can help children work through their own experiences if they themselves are able to emotionally process their own personal history; 3) skills of expression tested in artistic activities will help people get closer to their own life experiences, which will increase their chances of making rational use of their own and common resources; in this 4) practicing any means of sensory expression will be helpful.

The first practical phase of the Biography Chain project was carried out in the form of a pilot training programme together with the City of Helsinki in 2000. A total of 23 experienced staff from children's homes

and family care took part in a course of six training days at an interval of about two months. The participants were given the opportunity to practice various skills of expression (image, drama, music) and to develop their autobiographic skills so that they could then help the child towards building their own life-stories and to strengthen their emotional capital. Narrativity, the search for the red thread of one's own life and artistic expression were all closely interwoven. The biography chain refers to the way that narrative accounts evolve through different stages. It also means that both staff members and children process their own life-stories during the project: the different narratives are formed into a chain that can also be studied together. In essence the process is about enriching interaction so that the accounts of everyday life could reach emotional authenticity.

The training programme has involved collection of observations and feedback among others in the form of structured diaries. The results of the first phase lend support to the baseline assumptions and provide confirmation that we are heading in the right direction with our development efforts. The participants have felt that the training has touched upon key areas of their existence and work, that their discussions with children have changed and reached deeper into children's own experiences. The second practical phase of the project will be carried out in 2001 in the context of correctional training schools with 24 staff. Both phases include a follow-up of roughly one year. The feedback received from the development stages and the observations will provide important clues for the follow-up study. Cooperation with the University of Art and Design Helsinki has started up in 2001 and will continue until the end of 2003.

KEY WORDS:

Child welfare, marginalisation, emotions, skills of expression, narratives, autobiography, development, concepts, social policy, Finland